

BURNUM, RIMSKA VOJSKA I JUPITEROV KULT

Sažetak: *Burnum je jedan od najznačajnijih antičkih arheoloških lokaliteta na području današnje Bukovice. Nalazi se na desnoj obali rijeke Krke u selu Ivoševcima kod Kistanja. Riječ je rimskom legijskom logoru podignutom nasuprot značajne prapovijesne gradine kod sela Puljani, na mjestu gdje je od prapovijesnog doba postojao prijelaz preko rijeke Krke i odakle je rimska vojska mogla relativno brzo i efikasno djelovati na nemirnom delmatskom području. Uz legijski logor bila su podignuta i dva manja logora za potrebe smještaja pomoćnih vojnih postrojbi. Nakon umirivanja Provincije i odlaska rimskih legija, Burnum je stekao status municipija, dok su u njemu ostale boraviti tek pomoćne vojne postrojbe. Značajno prisustvo vojnih osoba utjecalo je na popularnost državnih kultova u Burnumu, posebno Jupiterovog kulta. Burnum je poslije Salone, Murse i Siscije, četvrti lokalitet u Hrvatskoj po brojnosti pronađenih Jupiterovih žrtvenika. Na području Burnuma pronađeno je sedamnaest Jupiterovih žrtvenika i jedna monumentalna mramorna glava Jupiterove statue.*

Ključne riječi: *Burnum, Jupiterov kult, kulturni spomenici, rimska vojska, romanizacija*

Obilazeći današnju Bukovicu kroz sijaset raštrkanih i često skrovitih zaseoka do kojih vode tek uski putovi ograđeni suhozidnim ogradama, kroz bezvodne krše obrasle pretežno zakržljanim grmolikim raslinjem koje samo mjestimično oplemenjuju manje obradive površine, čovjek teško može steći dojam da je u neka prošla vremena ondje bilo uvjeta za razvoj urbanih naselja. Međutim, ipak je bilo tako. Na više arheoloških lokaliteta još uvijek ima vidljivih materijalnih ostataka koji svjedoče o zavidno visokom stupnju urbaniteta pojedinih bukovačkih sela u vrijeme antike. Jedno od takvih sela su Ivoševci kod Kistanja.

Na devetnaestom kilometru ceste između Knina i Kistanja, nakon što se prijeđe nadvožnjak preko pruge Knin – Zadar, na mjestu gdje se cesta najviše približava kanjonu rijeke Krke, mogu se vidjeti dva monumentalna arhivolta ozidana krupnim

kamenim blokovima koja se u naroda nazivaju *Šupljaja* ili *Šuplja crkva*. Ovi lukovi posljednji su vidljivi ostaci portika koji se u rimsko doba prostirao središtem principija vojnog logora Burnum. Principij je bio sjedište zapovjedništva, upravno i religiozno središte rimskog vojnog logora (Sanader, 1999: 99–109). Najčešće je smještan na mjestu gdje su se sjekle glavne logorske prometnice: *via principalis* i *via praetoria*. Sačuvani lukovi, kojih je bilo 9 u nizu, nalazili su se na sjevernoj strani trga. Središnji luk koji je još stajao početkom osmog desetljeća 18. st. kada je ovuda prolazio talijanski putopisac Alberto Fortis, bio je dvostruko širi od ostalih. Širina do danas sačuvanih lukova iznosi 3,55 m, a visina 5,3 m. U njihovoj pozadini otvara se lijep panoramski pogled na kanjon rijeke Krke, u kome se uzvodno od Burnuma prostire Brljansko jezero, a nizvodno slap Manojlovac, najviši od sedam slapova na toku ove rijeke. Na drugoj obali Krke ističe se puljanska gradina koju rijeka oplahuje s tri strane, dok horizontom u njenoj pozadini dominira planina Promina.

Burnum se u sačuvanim povijesnim izvorima po prvi put spominje kod Plinija Starijeg kada opisuje bojeve koje je rimska vojska vodila u Iliriku (*HN*, 3, 142). On ga ističe kao iznimno značajni utvrđeni ilirski grad oko kojega su se vodile čuvene bitke. Opis se vjerojatno odnosi na rimske vojne akcije usmjerene na gušenje panonsko–delmatskog ustanka koji je trajao od 6. do 9. g. poslije Krista (Čače, 1989: 82–83; Periša, 2008: 514). Plinijev Burnum vjerojatno je današnja predrim-ska gradina kod sela Puljani, koja se nalazi na lijevoj obali rijeke, nasuprot kasnijem rimskom vojnom logoru (sl. 1.) (Zaninović, 1967: 5–10; Zaninović, 1984: 163–167). Smještena je na isturenom jezičcu prominskog platoa oko kojega rijeka Krka pravi najveći zavoj na svom toku, oplahujući ga s istočne, sjeverne i zapadne strane. Upravo zbog iznimno povoljnog geografskog položaja, gdje je utvrđeno mjesto s tri strane bilo branjeno prirodnom konfiguracijom terena, puljansku gradinu nije bilo lako osvojiti, što potvrđuje i Plinije ubrojivši je među najkrvavija rimsko–ilirski bojišta. Plato gradine dug je oko 160 m, a na južnoj strani je bio branjen bedemom čija širina u ruševnom stanju danas iznosi oko 30 i visina oko 6 m (Zaninović, 1968: 120, sl. 2).

Da je položaj Burnuma bio od iznimnog strateškog značaja za obje zaraćene strane, najbolje kazuje činjenica da se rimska vojska trajno utaborila upravo nasuprot predrim-ske gradine kod Puljana. Nakon što je vojni logor bio podignut, podijelio je toponim sa susjednom ilirskom gradinom. Pretpostavlja se da je rimska vojska s privremenim utvrđivanjem i taborenjem na području Burnuma počela još u vrijeme Oktavijanovog ratovanja po Iliriku, međutim takva pretpostavka još uvijek nije arheološki potvrđena (Zaninović, 1968: 122; Suić, 1981: 232). O izboru mjesta za gradnju rimskog vojnog logora zanimljiv je Websterov zaključak (Webster, 1994: 172):

The site was carefully selected to hold a position of strategic importance, such as a river crossing or mountain pass, and was one of a network of similar positions, spaced out to control the movement of the inhabitants and prevent a hostile concentration from gathering. The most favoured site was a small plateau at a river junction which afforded views along both valleys.

Iz ovoga se naslućuje da su razlozi koji su naveli Rimljane da baš u Burnumu izgrade svoj vojni logor bili kontrola nad lakim prijelazom preko rijeke Krke u kanjonu podno vojnog logora, vizualna preglednost i neophodna blizina za brzu i efikasniju intervenciju u nemirnom delmatskom području (Zaninović, 1978: 45). U znanstvenim krugovima "delmatska prijetnja" se do te mjere uvriježila da se čak špekuliralo o postojanju svojevrsnog "delmatskog" limesa koji su Rimljani oformili u cilju učinkovitije pacifikacije ratobornih Delmata (Zaninović, 1992: 37, 38; Sanader, 2002: 120–128). Od nedavno je objelodanjeno i mišljenje prema kojem se veliki broj legijskih i auksilijarnih rimskih logora na području Delmata tumači njihovim intenzivnim novačenjem u redove delmatskih kohorti rimske vojske (Periša, 2008: 507–517).

Kao što se sam postanak rimskog Burnuma veže uz aktivnosti rimske vojske, tako je i njegov razvoj, čak i nakon što su ga napustile rimske legije i nakon što je stekao status municipija u prvoj polovici 2. st., u znatnoj mjeri bio ovisan o prisustvu manjih vojnih jedinica koje su u njemu boravile sve do kasne antike.

Prva rimska vojna postrojba koja se dovodi u vezu s Burnumom bila je XX. legija. Smatra se da je u Burnumu bila stacionirana do pred kraj panonsko-delmatskog ustanka, kada je nakon Verovog poraza u Teutuburškoj šumi 9. g. poslije Krista, bila premještena u Germaniju, na rajnski limes (Webster, 1994: 112; Cambi i sur., 2007: 14). Nakon odlaska XX. legije u Burnum je stigla XI. legija (od 42. godine s počasnim nazivom *Claudia pia fidelis*) koja je u njemu boravila sve do izbijanja građanskog rata nakon Neronovog ubojstva u ljeto 68. godine.

Uz XI. legiju vežu se brojne građevinske aktivnosti na mjestu vojnog logora. Smatra se da je zaslugom njene inženjerije bio izgrađen i vodovod za Burnum koji je vodu crpio s jednog od izvora u selu Plavnu. Ukupna dužina trase vodovoda za Burnum iznosila je oko 32 km, a kapacitet 72 litre po sekundi, što je oko 6221 m³ vode na dan (Ilakovac, 1982: 257). Arheološkim istraživanjima koja su se provodila na mjestu principija vojnog logora tijekom 1912. i 1913. godine, ustanovljene su dvije obimnije građevinske faze: prvotno je bio izgrađen manji, a potom veći principij (Reisch, 1913: 115, sl. 31; Abramić, 1924: 222; Suić, 1981: 234). Jedan ulomak natpisa (CIL III 14321) pronađen na području logora daje povoda pretpostavci da se jedna građevinska faza u logoru dogodila za namjesništva Publija Kornelija Dolabele, u periodu između 14. i 20. godine (Cambi i sur., 2007: 16). Za razliku od ove pretpostavljene, neupitna je građevinska aktivnost koja je u logoru prethodila godini 51./52., što potvrđuje pronađeni građevinski natpis dalmatinskog

namjesnika Publija Anteja Rufa (CIL III 14987¹; Abramić, 1924: 222, sl. 2; Cambi i sur., 2007: 21, sl. 15). Za potrebe građevinskih radova što ih je vojska provodila u logoru u Burnumu, barem od 42. godine, djelovala je vojna ciglana koja se nalazila u Smrdeljima kod Đevrsaka (Patsch, 1898: 508–510; Zaninović, 1985, 70, 77, n. 18; Marun, 1998: 70, 115).

Neronova smrt i izbijanja građanskog rata bili su razlog zbog kojega je XI. legija napustila logor u Burnumu. Legija je iz Burnuma otišla u Italiju, gdje je sudjelovala u okršajima između pretendenata na rimsko prijestolje Otha i Vitelija, a potom u Germaniju, gdje je sudjelovala u gušenju Civilisovog ustanka (Zaninović, 1968: 122; Wilkes, 1969: 100, 460). Nakon što je umiren Civilisov ustanak, XI. legija je 70. godine bila smještena u logoru u Vindonissi (današnji Windisch u Švicarskoj) na rajnskom limesu, a već oko 100. godine nalazila se u logoru u Durostorumu (današnja Silistra u Bugarskoj) na dunavskom limesu (Webster, 1994: 69, n. 1, 77, n. 5).

Nakon odlaska XI. legije, u Burnum je oko 70. godine stigla novoosnovana III. legija s počasnim nazivom *Flavia felix*, koja je ondje boravila do 86. godine, kada je prešla u posadu Singidunuma u Gornjoj Meziji (današnji Beograd) (Zaninović, 1976: 175; Zaninović, 1968: 122). Za svog boravka u Burnumu, III. legija je također gradila ili obnavljala na području logora, o čemu svjedoče pronađeni ulomci opeke s njenim žigovima (Patsch, 1898: 490–492, sl. 8–12). Ova legija zaslužna je za opsežnu obnovu burnumskog amfiteatra (Cambi i sur., 2006: 11, 12).

U Burnumu je uz legije bilo smješteno više auxilijarnih postrojbi tijekom 1. stoljeća. Za potrebe njihovog smještaja uz legijski logor (*castrum*) bio je podignut jedan ili čak dva manja auxilijarna kastela (*castellum*). Jedan se nalazi oko 400 m istočno od legijskog logora, a drugi, za koji još nije sigurno da je riječ o kastelu, nalazi se južno od amfiteatra, na približno jednakoj udaljenosti od legijskog logora (Cambi i sur., 2007: 22, sl. 17). Nakon odlaska III. legije Flavije Feliks iz logora u Burnumu i stjecanja statusa grada, ovi auxilijarni kasteli jedini su preostali objekti isključivo vojne namjene.

Epigrafski spomenici pronađeni na području Burnuma ukazuju da su u Burnumu tijekom 1. st. bile stacionirane najmanje četiri auxilijarne postrojbe: *Ala I Hispanorum*, *Cohors II Cyrrhestarum*, *Cohors III Alpinorum* i *Cohors I Montanorum* (Cambi i sur., 2007: 25). Poznat je jedan nadgrobni spomenik aktivnog vojnika I. hispanske ale iz Burnuma (Raknić, 1965: 71–84, T. I. 1; Marun, 1998: 142; Cambi i sur., 2007: 26, sl. 19). Smatra se da je ova konjanička postrojba u Burnumu boravila u periodu od panonsko–delmatskog ustanka do oko 42. godine kada odlazi Panoniju (Cambi i sur., 2007: 26). I. hispansku alu u Burnumu je vjerojatno zamijenila *Cohors II Cyrrhestarum*. S područja Burnuma poznata su tri vojnička natpisa ove kohorte (Suić, 1970: 105, br. 7, T. I, 3, 123, n. 58; Marun, 1994: 165, 223). Ona je u Burnumu boravila u periodu od oko 42. do oko 60. godine kada je,

nakon odlaska VII. legije u Viminacij (današnji Kostolac), premještena u Tilverij (Cambi i sur., 2007: 30). Nakon II. kohorte Kiresta, u Burnum je stigla *Cohors III Alpinorum*, koja je ondje ostala do oko 70. godine, kada je premještena u Humac kod Ljubuškoga. Na području logora pronađena su dva natpisa vojnika ove kohorte (CIL III 15003; Alföldy, 1964: 270, 294; Suić, 1970: 107, br. 8, T. V, 4). S dolaskom III. legije Flavije Feliks, u Burnum je došla i *Cohors I Montanorum* koja je u njemu boravila do oko 86. godine, kada je premještena u Panoniju (Cambi i sur., 2007: 31, 32).

Sudeći na temelju epigrafskih spomenika, u Burnumu je i tijekom 2. st. potvrđeno prisustvo određenih vojnih postrojbi. Nalazi opeke s pečatima VIII. legije Auguste na mjestu ciglane u Smrdeljima i na području logora, ukazuju da su određena odjeljenja ove legije također boravila u Burnumu (Marun, 1998: 196). Pretpostavlja se da je to bilo u vrijeme vladanja cara Antonina Pija (Cambi i sur., 2007: 32). Na području Burnuma pronađena su dva posvetna natpisa pripadnika I. legije Adiutriks (CIL III 2823; Suić, 1970: 111, 112, br. 12, T. V, 3), te još jedan posvetni natpis pripadnika I. belgijske kohorte (CIL III 14980; Alföldy, 1964: 266, 292), koji također ukazuju da su pojedina odjeljenja ovih postrojbi mogla boraviti u Burnumu tijekom 2. i 3. stoljeća (Zaninović, 2007: 182).

Tijekom 1. st., dok su u Burnumu bile stacionirane rimske legije, Burnum se razvio u poprilično složenu konglomeraciju. Zajednica lokalnog stanovništva koja je do rimskog zaposjedanja živjela na puljanskoj gradini nasuprot vojnog logora, sigurno je nastavila i dalje živjeti u njenoj blizini, dok su se uz logorske bedeme razvila trgovišta (*canabae*), a nešto dalje i civilno rimsko naselje (Čače, 1989: 84). Rimska vojska koja je uživala državnu plaću, trgovcima je bila primamljivo tržište, stoga su oni od logorskih zapovjednika zakupljivali prostor uz bedeme vojnih logora, gdje su za potrebe trgovanja i ponude raznih usluga izgrađivali stambene i poslovne zgrade (Webster, 1994: 204). Takva su se naselja zvala kanabe. U njima je vojska mogla nabaviti razne potrepštine, svakako piće i hranu u većim količinama i bolje kvalitete od one koja ih je sljedovala u logoru, a i zabaviti se uz prisustvo žena. Bilo je to mjesto gdje su se održavali intenzivni kontakti između rimskih vojnika, trgovaca i autohtonog stanovništva (Zaninović, 1985: 66). U Burnumu se jedno takvo naselje vjerojatno nalazilo uz sjeverni logorski bedem, na mjestu koje se danas naziva *više međe*, a koje obiluje površinskim nalazima iz vremena ranog i zrelog carstva. Južno je još uvijek vidljiv rov širine oko 3 m, koji odvaja tu zemljišnu česticu od susjedne. Duž njega su temelji sjevernog bedema logora.

Rimska vojska bila je pokretač procesa romanizacije na području Burnuma. Posredstvom rimske vojske lokalno je stanovništvo postupno preuzimalo materijalnu kulturu koju su vojnici sa sobom donijeli, a materijalna preobrazba utjecala je na promjenu i brojnih drugih nematerijalnih segmenata lokalne kulture. Procesu romanizacije posebno su bili podložni oni članovi lokalne zajednice koji su imali aspiracije priključiti se zajednici rimskog naroda i sudjelovati u njenom društvenom

i političkom životu. Ovakvi pojedinci pridonijeli su, možda više nego doseljeno rimsko i romanizirano stanovništvo, da se sve intenzivnije osipao onaj dio lokalne zajednice zainteresiran za očuvanje starog identiteta i starog načina života. Oni pak koji su bili najizdržljiviji u nastojanju da žive tradicijski, prije ili kasnije našli su se u manjini i na marginama onovremenih popularnih trendova.

Stjecanje statusa rimskog municipija početkom 2. st. bio je presudan događaj u procesu romanizacije Burnuma i područja koje mu je gravitiralo. Najstariji datirani natpis koji potvrđuje municipalni status Burnuma potječe iz 118. godine, a u čast cara Hadrijana dali su ga podići gradski dekurioni, članovi gradskog vijeća (CIL III 2828=9890). U Burnumu su pronađena još dva natpisa koja su podignuta odlukom gradskih dekuriona (CIL III 2830=9891; CIL III 14321²³; Patsch, 1895: 384, sl. 9, 389, sl. 21). Municipij Burnum spominje se i u epitafu jednog burnumskog dekuriona i edila (Zaninović, 1968: 124, 125, n. 25).

Militarni karakter koji Burnum u potpunosti nije izgubio sve do svoga kraja, odrazio se i na religijsku sliku grada. Vojska je bila obvezna svetkovati blagdane iz službenog kalendara, pa su otuda državni kultovi u Burnumu bili popularniji nego u susjednim gradovima i naseljima. Od antičkih kulturnih spomenika koji su pronađeni na području Burnuma, najviše je onih koji stoje u vezi s Jupiterovim kultom. Posredstvom vojske njegov kult proširio se i po drugim liburnskim naseljima na prostoru između Krke i Zrmanje (Pedišić, 1993: 194).

S područja Burnuma poznato nam je osamnaest kulturnih spomenika koji se mogu dovesti u izravnu vezu s Jupiterovim kultom: sedamnaest žrtvenika (kat. br. 1–17) i jedna monumentalna mramorna glava (sl. 1). Burnum je poslije Salone, Murse i Siscije, četvrti lokalitet u Hrvatskoj po brojnosti pronađenih Jupiterovih žrtvenika.

U predmetnim posvetnim natpisima iz Burnuma, bilježe se imena četrnaest dedikanata. Najmanje devet dedikanata bili su pripadnici rimskih vojnih postrojbi (kat. br. 4, 7, 11–17), dok se i u ostalih pet slučajeva može pretpostaviti da je riječ o vojnim osobama (kat. br. 1–3, 6, 8). Sudeći na temelju gentilnog imena dedikanta, italskog porijekla su bili Gaj Kalije (kat. br. 1), Gaj Helvije Maksimin (kat. br. 2), Gaj Vibije Julijan (kat. br. 4), Gaj Koran (kat. br. 6), Tit Fufisije (kat. br. 7), Gaj Vok(onije?) (kat. br. 8) i Bilijan Ver (kat. br. 16), dok je Lucije Titulenijski Respekt vjerojatno bio noričkog porijekla (kat. br. 11) (Alföldy, 1969: 67, 70, 86, 89, 126, 128, 137). U dva slučaja porijeklo osobe može se pretpostaviti na temelju kognomena dedikanata. Marko Aurelije Dalmata bio je porijeklom iz provincije Dalmacije, a kognomen je vjerojatno stekao dok je službovao izvan rodne provincije (kat. br. 12) (Suić, 1970: 109). Lucije Ter(encijski?) Aleksander nosi gentilicij italskog ili noričkog porijekla, dok mu kognomen ukazuje na mogućnost istočnog porijekla (kat. br. 3) (Alföldy, 1969: 125).

U četiri slučaja je poznato kojim su vojnim postrojbama pripadali Jupiterovi dedikanti iz Burnuma. Gaj Vibije Julijan i Publije Elije Sekund služili su u legiji

I. Adiutriks (kat. br. 4 i 13), Tit Aurelije Potens u legiji V. makedonskoj, dok je Lucije Titulenijski Respekt, iako to posvetni natpis iz Burnuma ne kazuje, već jedan drugi iz Trogira (CIL III 2677), služio u legiji X. Gemini. U vrijeme podizanja žrtvenika, Publije Elije Sekund, Gaj Julije Viktorin, Bilijan Ver, Tit Aurelije Potens i još jedan dedikant nepoznatog imena, obnašali su dužnost konzularnih beneficijara (*beneficiarius consularis*) (kat. br. 13–17), Marko Aurelije Dalmata bio je konzularni protektor (*protector consularis*) s ovlastima beneficijara (kat. br. 12), Tit Fufisije je bio signifer (*signifer*) (kat. br. 7), a Gaj Vibije Julijan frumentarij (*frumentarius*) (kat. br. 4).

U sačuvanim antičkim literarnim izvorima i epigrafskim spomenicima s područja rimskog carstva zabilježeno je više od 200 različitih Jupiterovih epiteta (Aust, 1890–1897: 750–754; Thulin, 1917: 1142–1144; Bartoccini, 1940: 241–246). Ovako šarolika slika Jupiterovog kulta odraz je suživljavanja različitih kultova koji su postojali na području rimskog carstva. S jedne strane postojali su državni rimski kultovi, a s druge kultovi brojnih lokalnih zajednica koje su uključivanjem u okviru rimske države bile izložene procesu romanizacije. Vrhovni položaj koji je Jupiter imao u rimskom panteonu i njegova uska veza s institucijama rimske vlasti, osigurali su da se u okrilju njegovog imena, u odnosu na druga rimska božanstva, našao najveći broj različitih kultova i kulturnih praksi. Jupiter se pod različitim imenima, na različitim mjestima štovao kroz različit skup rituala (Rives, 2000: 257). Međutim, državni rimski kult Jupitera koji se odražava u kapitolijskoj formi imena (*Iupiter Optimus Maximus*), sudeći po broju epigrafskih spomenika, zasjenio je u zapadnim rimskim provincijama ne samo druge aspekte njegovog kulta, nego općenito kultove svih drugih božanstava (Fears, 1981: 102).

Broj posveta isključivo vrhovnom Jupiterovu (*Iupiter Optimus Maximus*) prelazi polovice ukupnog broja poznatih nam posveta Jupiteru s područja Hrvatske. Od sedamnaest posvetnih natpisa iz Burnuma, isključivo vrhovnom Jupiteru posvećeno je njih deset (kat. br. 2–4, 7, 9, 11, 14–17).

U državnom kultu u vrijeme carstva, zavjet na odanost rimskom caru (*vota pro salute imperatoris*) magistrati su najčešće polagali pred Jupiterom (Fears, 1981: 98). Stoga su brojne posvete urađene po službenoj dužnosti i predstavljaju odraz lojalnosti prema rimskoj vlasti i rimskom caru. Latinski epigrafski spomenici ukazuju na značajnu ulogu Jupitera i u privatnom kultu diljem rimskog carstva (Fears, 1981: 98). Usvajanje kapitolijskog obrasca Jupiterovog imena jasna je posljedica romanizacije Italije i rimskih provincija, međutim stupanj romanizacije dedikanata i kulturni kontekst njihovih posvete najčešće izmiče našem uvidu. Posvete vrhovnom Jupiteru su nerijetko inspirirane državnom ideologijom, pa se stoga mogu promatrati i kao aspekt kulta rimskog vladara i vladarske obitelji. Jupiter je predstavljan kao vrhovni zaštitnik rimske zajednice na čijem je čelu bio rimski imperator, što ga je preporučivalo za zaštitnika i pomoćnika i u domeni privatnih stvari pojedinaca koji su se osjećali članovima te zajednice.

Jupiter u jednom posvetnom natpisu iz Burnuma nosi epitet *Conservator* ili *Custos* (kat. br. 5). Natpis s identičnom posvetom pronađen je u selu Otonu kod Knina, koje je u vrijeme rimskog carstva također bilo u sastavu burnumskog agera (CIL III 2824=13249). Ovakve posvete dovode se u vezu s jovijanskom teologijom imperijalne vlasti. Jovijanska teologija imperijalne moći rimskog vladara aktualizirala se tijekom građanskog rata 69. godine i kasnije Vespazijanovog vladanja, a posebno je postala popularna za Domicijanovog vladanja, kada je bila središnji element službene imperijalne propagande (Fears, 1981: 77; Wardle, 1996: 208). Povezivanje vladara s Kapitolijem i kapitolijским Jupiterom u građanskom ratu 69. godine, tijekom kojega su se na rimskom prijestolju smijenila četiri vladara, čin je distanciranja od prethodne julijevsko–klaudijevske dinastije i nastojanja da se vlast legitimizira autoritetom vrhovnog rimskog boga (Wardle, 1996: 208). Domicijan je nakon Vespazijanove pobjede kojom je okončan građanski rat, dao podići svetište Jupiteru Konzervatoru na rimskom Kapitoliju u spomen što se uspio spasiti kada su Vitelijanove pristalice zapalile Kapitolijski hram (Platner i Ashby, 1929: 292). Propagandna poruka ovdje se čini jasnom: Jupiter štiti i donosi pobjede Domicijanu koji za uzvrat štiti i skrbi za zajednicu rimskih građana (Fears, 1981: 79). Jupiter Konzervator i Jupiter Viktor su relativno čest motiv na Domicijanovom novcu (Fears, 1981: 79). Jovijanska teologija imperijalne vlasti bila je još izražajnije u službenoj propagandi za vladanja careva Trajana i Hadrijana, a središnje mjesto u njoj je zadržala sve do početka 4. stoljeća (Fears, 1981: 81, 86, 119).

Žrtvenik iz Burnuma koji je nepoznati dedikant posvetio Jupiteru Depulsoru i neimenovanim božicama, može se dovesti u vezu s keltskim kulturnim krugom (kat. br. 10). S područja Hrvatske poznata su još tri žrtvenika posvećena ovom božanstvu: iz Pule (Inscr.It. X/1, 12), Klenovnika kod Varaždina (CIL III 4111) i Slavenskog Broda (CIL III 3269). Na području rimskog carstva evidentirano je 37 ili čak 38 posvetnih natpisa Jupiteru Depulsoru (Kolendo, 1989: 1068). Najveća koncentracija je u provincijama Gornjoj Panoniji i Noriku, odakle potječe 12 (od ovog broja 10 je iz Ptuja), odnosno 7 natpisa. Slijede Italija s 4, Dakija, Gornja Mezija i Afrika s 3, Lionska Galija i Dalmacija s 2, Donja Mezija s jednim i Španjolska s vjerojatno još jednim posvetnim natpisom (Kolendo, 1989: 1068). Kultu Jupitera Depulsora pripisuju se i 4 posvetna natpisa iz Narbonske Galije, u kojima se Jupiter pojavljuje s epitetom *Depulsorius*, i 3 posvetna natpisa iz Španjolske u kojima se pojavljuje s epitetom *Repulsor* (Kolendo, 1989: 1068).

Panonsko–noričko područje najveće koncentracije posvetnih natpisa Jupiteru Depulsoru podudara se s područjem na kojem je prije uspostave rimske uprave postojalo Noričko kraljevstvo, što ukazuje na lokalno keltsko, tj. noričko–taurišćansko porijeklo ovog kulta (Šašel Kos, 1999: 126). U prilog iznesenome ide i činjenica da je više dedikanata koji su podigli žrtvenike izvan matičnog područja kulta bilo upravo panonsko–noričkog podrijetla (Kolendo, 1989: 1068; Šašel Kos, 1999: 123). Uslijed novačenja lokalnog stanovništva u rimsku vojsku i mobilnosti

njenih jedinica, panonsko–norički kult Jupitera Depulsora proširio se i drugim dijelovima carstva. Širenju kulta također su pridonijeli i činovnici rimskog državnog aparata (Šašel Kos, 1999: 128). U slučaju ovog kulta, vjerojatno je riječ o sinkretizmu službenog rimskog i lokalnog kulta iz predrimskog vremena (Šašel Kos, 1999: 126). Najraniji datirani žrtvenik Jupiteru Depulsoru potječe iz 154. godine, dok ih je najveći broj nastao u periodu između kraja 2. i početka 3. stoljeća (Kolendo, 1989: 1068).

Posebno interesantna je grupa burnumskih žrtvenika s posvetom *Iovi*, gdje je Jupiterovo ime ispisano bez ikakvih epiteta (kat. br. 1, 6 i 8). Ovakvi natpisi, osim u Burnumu, na području Hrvatske potvrđeni su još u Saloni (CIL III 8664, 8665, 8666), Pučišćima na otoku Braču (CIL III 14333⁵), Skradinu (AE 1994: 1365), Bratiškovcima (Marun, 1998: 218), Kuli Atlagić kod Benkovca (ILJug 856) i Karinu (ILJug 2862). Sve posvete potječu s područja provincije Dalmacije. Izostanak kognomena i tribusa u imenskom obrascu dedikanata iz Burnuma, Gaja Kalija, Gaja Korana i Gaja Vok(onija?), ukazuje na rani nastanak njihovih posvetnih natpisa, svakako prije sredine 1. stoljeća (Medini, 1979: 155–157). S druge strane, izostanak kapitolijskog imenskog obrasca Jupiterovog imena, *par excellence* simbola rimskog identiteta i drugih njegovih epiteta, ukazuje na mogućnost da se radi o Jupiterovom kultu koji je svoje korijene vukao iz italske tradicije predrimskog vremena (Medini, 1979: 160). Jupiter je bio zajednička svojina svih italskih zajednica koje su govorile latinsko–faliskičkim i oskičko–umbrijskim jezikom (Fears, 1981: 16). U slučaju sva tri navedena dedikanta iz Burnuma radi se o osobama italskog porijekla. Njihovi žrtvenici pripadaju najranijim rimskim kulturnim spomenicima koji potječu s područja Burnuma.

Među posvetnim natpisima iz Burnuma postoje i oni koji su, osim vrhovnom Jupiteru, posvećeni drugim božanstvima i silama, s tim da se Jupiterovo ime redovito nalazi na prvom mjestu. Marko Aurelije Delmata posvetio je žrtvenik vrhovnom Jupiteru i Geniju mjesta (kat. br. 12), a Publije Elije Sekund vrhovnom Jupiteru, Junoni i Minervi, tj. Kapitolijskoj trijadi (kat. br. 13). Posvete Kapitolijskoj trijadi na području Hrvatske posvjedočene su još svega jednim natpisom iz Salone (BD 31/1908: 28, br. 3842A; ILJug 2049) i dva natpisa iz Murse (ILJug 1060, 3099, 3102; AE 1974: 0537; Bulat, 1989: 41, br. 8, T. IV, 2).

Osim žrtvenika posvećenih Jupiteru, na području Burnuma pronađena je i jedna monumentalna mramorna Jupiterova glava (sl. 2.) koja se čuva u Kninskom muzeju (Patsch, 1895: 385, sl. 10).¹ Visina glave i vrata iznosi 65 cm. Spomenik je oštećen u predjelu nosa i usni. Glavu karakteriziraju izduženo lice, krupne oči te plastičan tretman kose i brade čiji su uvojci poredani u četiri horizontalna reda. Ova je glava pripadala Jupiterovoj kulturnoj statui, dvostruko većoj od naravne veličine koja je vjerojatno stajala u jednom, još uvijek neubiciranom hramu u Burnumu.

¹ Na objavi fotografije zahvalnost dugujem kolegici Katarini Gugo – Rumštajn, kustosici u Kninskom muzeju.

mu. U vezu s ovim hramom možda se može dovesti monumentalni arhitektonski reljef s prikazom Junone u sjedećem položaju i paunom, koji je također pronađen u Burnumu (sl. 3.) (Patsch, 1895: 385, 386, sl. 12). U vrijeme objave ovaj ulomak čuvao se u Muzeju rimskih spomenika u Kninu, međutim nije poznato gdje se on sada nalazi. Visina ulomka je 108 cm, a širina 89 cm. Božica je prikazana kako sjedi na prijestolju. U desnoj ruci spuštеноj u krilo drži žezlo, dok joj na koljenu desne noge stoji paun raširenog repa. Lijevo od prikaza Junone i pauna je traka s floralnim ornamentima. Reljef je na desnoj strani polomljen, te je vjerojatno, dok je bio cjelovit, prikazivao sva tri božanstva Kapitolijske trijade.

Posveta Kapitolijskoj trijadi koju je u Burnumu učinio Publije Elije Sekund, konzularni beneficijar iz legije I. Adiutriks, nalaz glave monumentalne Jupiterove statue, te monumentalnog arhitektonskog reljefa s prikazom Junone u sjedećem položaju i paunom, ukazuju na mogućnost da je u Burnumu postojao hram koji je bio posvećen Kapitolijskoj trijadi. Ovaj hram mogao je biti podignut tijekom prve polovice 2. st. U prilog pretpostavci o postojanju hrama ide i značajna prisutnost vojske u Burnumu i nakon što je početkom 2. st. stekao status municipija. Poznato je da je rimska vojska imala značajnu ulogu u promicanju službenih kultova, a od vladanja cara Trajana na dalje, jovijanska teologija imperijalne vlasti imala je središnje mjesto u službenoj državnoj propagandi (Fears, 1981: 81, 86, 119).

Sustavna arheološka istraživanja koja se u Burnumu provode od 2003. godine, sigurno će u dogleđno vrijeme donijeti odgovore na brojna, za sada otvorena, pitanja o topografiji rimskog Burnuma i unaprijediti današnju spoznaju o ovom značajnom arheološkom lokalitetu.

KATALOG NATPISA

1. *Iovi v/otum / solvit / G(aius) Caliu[s] / l(ibens) l(aetus) m(erito)*

Datacija: 1. st.

Literatura: CIL III 2820; BD 1/1878: 108; Марић 1933: 54, n. 6; Alföldy 1969: 70; Medini 1976: 188, n. 13.

2. *C(aius) Helvius / Maximi/nus Iovi O/ptimo Ma/ximo ex vis/o aram posuit*

Datacija: 1. st.

Literatura: CIL III 2821; BD 1/1878: 107; Patsch 1895: 388, sl. 17; Patsch 1897: 186, fig. 17; Марић 1933: 54, n. 6; Alföldy 1969: 89, 242; Medini 1976: 188, n. 13.

3. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / L(ucuis) Ter(---) A[le?]/xan[der?]*

Datacija: 1. st.

Literatura: CIL III 2822; BD 1/1878: 107; Patsch 1895: 388, sl. 18; Patsch 1897: 187, fig. 18; Марић 1933: 54, n. 6; Alföldy 1969: 126, 146.

4. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / C(aius) Vib(ius) Iulia/nus miles le[g(ionis)] / I Adiutr(icis) fr(umentarius)*

Datacija: kraj 2. st. ili prva polovica 3. st.

Literatura: CIL III 2823; BD 1/1878: 107; ILJug 2808; Alföldy 1969: 137; Fears 1981: 102, n. 501; Betz 1939: 42, 71, br. 186; Medini 1976: 188, n. 13.

5. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) C(onservatori?) / L(---) S(---) P(---) P(---)*

Datacija: 1. ili 2. st.

Literatura: CIL III 2825; BD 1/1878: 107; Patsch 1895: 389, sl. 19; Patsch 1897: 187, fig. 19; Medini 1976: 188, n. 13.

6. *C(aius) Coran/us Iovi/le v(otum) s(olvit)*

Datacija: prva polovica 1. st.

Literatura: CIL III 9898; BD 5/1882: 34, br. 7; AE 1980: 0688; EDH: HD004225; Patsch 1895: 392; Patsch 1897: 190; Марић 1933: 54, n. 6; Medini 1976: 188, n. 13; Medini 1979: 137, T. I.

7. *Iovi Op(timo) M(aximo) / T(itus) Fufisius sig(nifer) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Datacija: prva polovica 1. st.

Literatura: CIL III 9899; BD 5/1882: 33, br. 5; Patsch 1895: 392; Patsch 1897: 190; Марић 1933: 54, n. 6; Alföldy 1969: 86; Medini 1976: 188, n. 13; Medini 1979: 149, T. II, 1; Fears 1981: 103, n. 507.

8. ----- / *C(aius) Voc[---] / M(arci) f(ilius) I[o]vi*

Datacija: prva polovica 1. st.

Literatura: CIL III 9900; BD 5/1882: 34, br. 8; Patsch 1895: 392; Patsch 1897: 190; Марић 1933: 54, n. 6; Alföldy 1969: 86; Medini 1976: 188, n. 13; Medini 1979: 150, T. II, 3.

9. ----- / *Iovi O(ptimo) M(aximo) v(otum) s(olvit) / l(ibens) m(erito)*

Datacija: 1. st.

Literatura: CIL III 9901; BD 5/1882: 33, br. 6; Patsch 1895: 392; Patsch 1897: 190; Марић 1933: 54, n. 6; Medini 1976: 188, n. 13; Medini 1979: 150, T. II, 2; Fears 1981: 103, n. 507.

10. *Iovi O(ptimo) M(aximo) / Depulso[ri] / et deabu[s(que)] / Ce[---] pri*

Datacija: druga polovica 2. st. ili početak 3. st.

Literatura: CIL III 14981; Medini 1976: 188, n. 13.

11. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Tituleni[us] / [R]espectus / [---]tim*

Datacija: druga polovica 2. st.

Literatura: CIL III 14982; Alföldy 1969: 128, 281; Medini 1976: 188, n. 13.

12. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et G(enio) loci / M(arcus) Aurel(ius) / Dalmata, protec(tor) co(n)s(ularis) / pro b(ene) f(iciarius) / l(ibens) p(osuit)*

Datacija: druga polovica 3. st.

Literatura: ILJug 831; EDH: HD034382; Suić 1970: 109, br. 11, T. V, 2; Starac 2000: 37.

13. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iunoni Mi(ner)vae P(ublius) Ael(ius) Se(cundus), mi(les) l(eg)ionis] / I Adi(utricis), b(ene) f(iciarius) co(n)s(ularis)]*

Datacija: druga polovica 2. ili početak 3. st.

Literatura: ILJug 832; EDH: HD034383; Suić 1970: 111, br. 12, T. V, 3; Škegro 1999: 19, n. 12.

14. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / C(aius) Iulius / Victorin(us) b(ene) f(iciarius) co(n)s(ularis) / v(otum) s(olvit)*

Datacija: druga polovica 2. ili prva polovica 3. st.

Literatura: ILJug 830; EDH: HD034381; Suić 1970: 113, br. 13, T. V, 4; Zaninović, 2007: 182.

15. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M[---]C[---]P / [l]eg(ionis) [---] b(ene) f(iciarius) / co(n)s(ularis) v(otum) l(ibens) s(olvit)*

Datacija: druga polovica 2. ili prva polovica 3. st.

Literatura: Marun 1998: 56, crtež 8.

16. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Billian[us] Verus b(ene) f(iciarius) / co(n)s(ularis)*

Datacija: prva polovica 3. st.

Literatura: Kubitschek 1924: 216; Alföldy 1969: 67, 325; Marun 1998, 153.

17. *I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / T(itus) Aure[lius] Pot[entius] / b(ene) f(iciarius) co(n)s(ularis) [leg(ionis)] / V Ma[ced(onicae)] / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Datacija: druga polovica 2. ili prva polovica 3. st.

Literatura: AE 1925: 0130; ILJug 2807; Kubitschek 1924: 216; Wilkes 1969: 124, n. 4; Zaninović, 2007: 182

KRATICE:

AE – *L'Année épigraphique*, Paris.

BD – *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata*, Spalato.

CIL – *Corpus Inscriptonum Latinarum*, Berlin.

EDH – *Epigraphische Datenbank Heidelberg*, Research Center of the Heidelberg Academy of Sciences, <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/index.html.en> (20.11.2009.)

ILJug – *Inscriptiones quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMLXX repertae et editae sunt*, Ljubljana.

Inscr.It. – *Inscriptiones Italiae*, Roma.

LITERATURA:

Abramić, M. (1924.), *Militaria Burnensia*, *Bulićev Zbornik*, Zagreb–Split.

Alföldy, G. (1964.), Die auxiliartuppen der provinz Dalmatien, *Acta archaeologica hungarica* 14, 259–296.

Alföldy, G. (1969.), *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg.

Alföldy, G. (1989.), Zu den inschriften der Legio VIII Augusta in Dalmatia, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 82, 201–207.

Aust E. (1890.–1897.), Iuppiter, u: W. H. Roscher /ur./ *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen mythologie II, I*, Leipzig, 618–762.

Bartoccini, R. (1940.), Iuppiter, u: E. De Ruggiero /ur./ *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane IV*, Roma, 240–262.

Betz, A. (1939.), *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Baden bei Wien.

Bojanovski, I. (1974.), *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo.

Bulat, M. (1989.), Novi rimski natpisi iz Osijeka, *Osječki zbornik* 20, 31–52.

Cambi, N. (2002.), *Antika*, Zagreb.

Cambi, N.; Glavičić, M.; Maršić, D.; Miletić, Ž.; Zaninović, J. (2006.), *Amfiteatar u Burnumu: stanje istraživanja 2003. – 2005.*, Drniš–Šibenik–Zadar.

Cambi, N.; Glavičić, M.; Maršić, D.; Miletić, Ž.; Zaninović, J. (2007.), *Rimska vojska u Burnumu*, Drniš–Šibenik–Zadar.

Čače, S. (1989.), Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba, *Diadora* 11, 59–89.

Fears, J. R. (1981.), The Cult of Jupiter and Roman Imperial Ideology, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.17.1, 3–141.

Ilakovac, B. (1982.), *Rimski akvedukti na području Sjeverne Dalmacije*, Zagreb.

Kolendo, J. (1989.), Le culte de Iuppiter Depulsor et les incursions des Barbaries, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.18.2, 1062–1076.

Kubitschek, W. (1924.), Dalmatinische notizien, *Bulićev Zbornik*, Zagreb–Split, 1924, 209–219.

Марић, Р. (1933.), *Антички култови у нашој земљи*, Београд.

Medini, J. (1976.), Rimska i orijentalne religije na istočnoj obali Jadrana, *Materijali* 12, 185–207.

Medini, J. (1979.), Iovilae zavjet iz Burnuma, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 18(8), 137–165.

Medini, J. (1980.), Provincia Liburnia, *Diadora* 9, 363–434.

Patsch, K. (1895.), Rimski kameniti spomenici kninskog muzeja, *Glasnik Zemaljskog Muzeja* 7, 379–522.

Patsch, K. (1898.), Nove tekovine muzeja u Kninu, *Glasnik Zemaljskog Muzeja* 11, 481–536.

Pedišić, I. (1994.), O Jupiterovu kultu u Skardoni, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 86, 183–200.

Periša, D. (2008.), Je li delmatsko područje presjekao rimski limes?, *Archaeologia Adriatica* 2/2, 507–517.

Platner, S. B.; Ashby, T. (1929.), *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, London.

Raknić, Ž. (1965.), Dvojni epigrafički spomenik iz Burnuma, *Diadora* 3, 71–84.

Reisch, E. (1913.), Die Grabungen des österreichischen archäologischen Institutes während der Jahre 1912 und 1913, *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institut* 16, 112–135.

Rendić–Miočević, D. (1948.), *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije*, Split.

Rives, J. (2000.), Religion in the Roman world, u: J. Huskinson /ur./ *Experiencing Rome: culture, identity and power in the Roman Empire*, London–New York, 245–275.

Sanader, M. (1999.), Principia rimskog vojnog logora – uzor forumu kolonijalnih gradova?, *Histria antiqua* 5, 99–109.

Sanader, M. (2002.), Tilurium, Burnum, Bigeste. Novi prilog pitanju datacije Delmatskog limesa, *Arheološke studije i ogledi*, Zagreb, 2002, 120–128.

Starac, A. (2000.), *Rimsko vladanje u Histriji i Liburniji II, Društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi, Liburnija*, Monografije i katalogi 10/II, Arheološki muzej Istre, Pula.

Suić, M. (1970.), Noviji natpisi iz Burnuma, *Diadora* 5, 93–128.

Suić, M. (1981.), *Zadar u starom vijeku*, Zadar.

Šašel Kos, M. (1999.), *Pre – Roman divinities of the eastern Alps and Adriatic*, Situla 38, Ljubljana.

Škegro, A. (1999.), Inschrift eines veteranen von legio I Adiutrix, *RFFZd* 37(24), 15–25.

Thulin, C. (1917.), Iuppiter, u: G. Wissowa /ur./ *Pauly's Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* X, 1, Stuttgart, 1126–1144.

Zaninović, M. (1967.), Ilirsko pleme Delmati (II. dio), *Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti BiH* knj. 5, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 3, 5–95.

Zaninović, M. (1968.), Burnum – castellum, municipium, *Diadora* 4, 119–129.

Zaninović, M. (1976.), Rimska vojska u razvitku antike na našoj obali, *Materijali* 12, 169–176.

Zaninović, M. (1978.), Neki prometni kontinuiteti u srednjoj Dalmaciji, Putevi komunikacije u antici, *Materijali* 18, 39–51.

Zaninović, M. (1984.), Od gradine do castruma na području Delmata, Obrambeni sistemi u praistoriji i antici, *Materijali* 22, 163–169.

Zaninović, M. (1985.), Prata legionis u Kosovom polju kraj Knina s osvrtom na teritorij Tilurija, *Opuscula archaeologica* 10, 63–79.

Zaninović, M. (1992.), Od Ninije do Promone, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* sv. 15, Zagreb, 1992, 33–40.

Zaninović, M. (2007.), Beneficarii consularis na području Delmata, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24, 181–184.

Wardle, D. (1996.), Vespasian, Helvidius Priscus and the Restoration of the Capitol, *Historia* 45/2, 208–222.

Webster, G. (1994.), *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A. D.*, New York.

Wilkes, J. J. (1969.), *Dalmatia*, London.

Drago Roksandić, Miroslav Ivić i Šime Pilić u sjenici unutar Amfiteatra u Burnumu; kratak predah za obilaska Pokrčja. (O Amfiteatru u Burnumu vidjeti u publikaciji Nenad Cambi et all. *Amfiteatar u Burnumu: stanje istraživanja 2003. - 2005.*, Šibenik, 2006.)

Marko Sinobad

UDC: 904 : 355. 7 (497. 5 Burnum) «652»

904 (497.4 Burnum) «652»

Original scientific paper

BURNUM, THE ROMAN ARMY AND THE CULT OF JUPITER

Abstract: *Barnum is one of the most significant ancient archaeological sites in the area of Bukovica. It lies on the right bank of the River Krka, in the village of Ivoševci, close to Kistanje. It is a Roman legion camp built opposite an important prehistoric hill-fort close to the village of Puljani, where there has existed, since prehistoric times, a passage across the River Krka and from which the Roman Army could act, relatively quickly and efficiently, upon the turbulent area of Delmati. In the vicinity of the legion camp two minor camps were erected, designed to accommodate ancillary military units. After the pacification of the province, followed by the departure of the Roman legions, Barnum acquired the status of a municipality, with only the remaining ancillary units being stationed there. It was the significant presence of military personnel that led to the subsequent popularity of the state cults in Burnum, particularly that of Jupiter. After Salona, Mursa, and Siscia, Burnum represents the fourth locality in Croatia with respect to the number of altars dedicated to Jupiter. In the area of Barnum seventeen Jupiter's altars, as well as monumental marble head pertaining to the statue of Jupiter, have been found.*

Key words: *Burnum, the cult of Jupiter, cult monuments, Roman Army, Romanisation*

Marko Sinobad

UDC: 904 : 355. 7 (497. 5 Burnum) «652»

904 (497.4 Burnum) «652»

Lavoro scientifico originale

BURNUM, ARMATA ROMANA E CULTO DI GIOVE

Riassunto: *Burnum è uno delle più importanti antiche ubicazioni archeologiche sul territorio di odierna Bukovica. Si trova alla costa destra della fiume Cherca in villaggio Ivoševci vicino a Kistanje. Si tratta del romano accampamento di legione che si trova di fronte al importante ruderi vicino al villaggio Puljani, in luogo dove esisteva il passaggio attraverso la fiume Cherca e da dove è armata romana poteva veloce e efficace agire sul turbulento territorio delmato. Vicino l'accampamento di legione sono stati innalzati anche due piccoli accampamenti per le necessità del collocamento di ausiliari formazioni militari. Dopo il calmare della provincia e la partenza della legione romana, Burnum è ottenuto il stato del municipio, mentre là soggiornavano gli ausiliari formazioni militari. La presenza importante delle persone militari faceva influenza alla popolarità di culto statale in Burnum, specialmente di Culto di Giove. Burnum è dopo Salona, Mursa e Siscia, la quarta ubicazione in Croazia per la numerosità di trovati altari di Giove. Al territorio di Burnum è trovato diciassette altari di Giove e una monumentale testa marmorea della statua di Giove.*

Parole chiavi: *Burnum, Culto di Giove, monumenti, armata romana, romanizzazione.*